

УДК 340.11

В. В. Налуцишин
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права

ГУМАНІСТИЧНІ УЯВЛЕННЯ ПРО СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ТА ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ Ш.-Л. ДЕ МОНТЕСК'Є, Ж.-Ж. РУССО, ВОЛЬТЕРА, Б. СПІНОЗИ ТА С. ФОН ПУФЕНДОРФА

Новий час відкрив наступну сторінку в історії розвитку філософської думки, що пов'язана із зміною феодального суспільного устрою буржуазним, коли був продовжений процес руйнування середньовічної феодальної системи цінностей і послаблення впливу церкви. Філософія Нового часу запропонувала новий світогляд, в якому головною цінністю була людина, а максима суспільної свідомості «людина вільна і дорівнює Богові» була змінена більш земною: «людина лише маленька ланка у величому механізмі природи, тому вона повинна жити за законами природи» [1, с. 58].

Висловлюються міркування, що з періоду Нового часу контроль за дотриманням невід'ємних прав людини, підтримку демократичності соціуму все частіше бере на себе держава, а контроль за діями держави бере на себе громадянське суспільство [2, с. 19]. В основі розкриття соціального порядку тих часів лежала людська природа, що розкривається в природному праві та природних правах, передусім, у праві людини на життя та праві на рівноправне спілкування людини з людиною [3, с. 319].

Погляди на правовий порядок у філософії Бенедикта Спінози (1632–1677 рр.) ґрунтувалися на ідеях природного права, яке розглядалось як рівнозначне потенціалу людини. Людина повинна перебувати в громадянському стані, який ототожнювався з державою, що утворилася внаслідок суспільного договору. Щоб у державі панував порядок, кожний піданий добровільно або під страхом покарання повинен підкорятися владі, яка робить те, що на користь усім. Ідеалом Б. Спінози була демократична республіка, в якій влада і закони не суперечать народу та його свободі. Основними цінностями демократичної держави, що править, опираючись на волевиявлення підданих і розумні закони, були свобода, рівність і загальний добробут. Б. Спіноза сформулював основні критерії обмеження державної влади: держава не може порушувати та зневажати встановлені нею закони; держава не може переходити межі природних прав людини (здатність до роздумів, пізнання Бога та любов до нього, любов, ненависть, право на збереження свого життя); державна влада має прислухатися до думки підданих [4, с. 237].

На думку Б. Спінози, примус як вид соціального контролю з боку влади має стосуватися тільки дій підданих, а не їхнього внутрішнього настрою, адже така сфера повинна виражатися в релігії, філософії, науці. Зазіхаючи на таку галузь людської діяльності, держава порушує природне право і тим самим підриває своє існування. Особливо акцентує увагу Б. Спіноза на релігії, вважаючи, що держава не повинна втручатися в ставлення людини до Бога; релігія не повинна ні панувати в державі, ні служити їй знаряддям. Водночас і в зовнішній сфері людських дій примус має обмежуватися необхідним для державного порядку [5, с. 193].

Продовжуючи сформульовану Джоном Локком теорію поділу влади (на законодавчу, судову та виконавчу) як основи правопорядку в суспільстві, Шарль-Луї де Монтеск'є (1689–1755 рр.) стверджував, що «необхідний такий порядок речей, за якого різні влади могли б взаємно стримувати одна одну». Таке взаємне стримування влад – необхідна умова їх правомірного й узгодженого функціонування в законно окреслених межах, що сприяє ефективному впровадженню гармонії в суспільстві [6].

У контексті соціального порядку Ш.-Л. де Монтеск'є аналізував зв'язок законів із релігією та визнавав, що релігія може сприяти забезпеченню порядку: «У державах, де питання про війну не вирішуються на спільній нараді, де закон позбавлений будь-яких засобів для припинення і попередження воєн, релігія встановлює періоди миру і перемир'я, щоб дати народу можливість займатися тими роботами, без яких держава не може існувати, як посів і таке інше» [7, с. 145].

Взагалі варто погодитись із думкою, що в період Нового часу філософія права звільнилась від богословського забарвлення. Правопорядок і соціальний контроль розглядалися, здебільшого, крізь призму природного права, яке тлумачилось як сукупність ідеальних норм, що повинні служити підґрунтям юридичного права. Так, Б. Спіноза ототожнював природне право із природною силою. Ш.-Л. де Монтеск'є вбачав у природному праві загальнолюдську цінність, а його метою вважав свободу, рівність і безпеку всіх людей. На відміну від Т. Гоббса, він оголосив найважливішим законом природного права не війну всіх проти всіх, а мир.

Один із найбільших французьких філософів-просвітників Вольтер (1694–1778 рр.) відстоював такий суспільний порядок, що ґрунтується на засадах рівності, свободи та необмеженої приватної власності. Мислитель приділяв велику увагу розкриттю змісту таких принципів, які він вважав основою правопорядку. Він невпинно доводив їх практичну користь для суспільства та будь-яких суперечностей в обґрунтуванні таких принципів не допускав [8, с. 425].

Вольтер був відомий як антитеологічний філософ і прихильник «природної релігії», яку він розумів як принципи моралі, загальні для всього людства. Як вважав Вольтер, головний принцип моралі, сформульований вже мудрецами давнини, звучить так: «Поводься з іншими так, як ти хочеш, щоб ставилися до тебе». Однак він все ж визнавав необхідною умовою для підтримки порядку та збереження моральності існування Бога, який карає та винагороджує. Звідси відомий вислів Вольтера: «Якби Бога не було, його варто було б вигадати» [9, с. 69–70].

Розумний порядок у філософії Жан-Жака Руссо (1712–1778 рр.) виникає під час переходу влади до народу, що розкривається в загальній волі і народному суверенітеті. «Одна тільки загальна воля може керувати силами держави, відповідно до мети її встановлення, яка є загальне благо». Проте народ, який є об'єднуючим початком порядку та виразником прямого народовладдя в повсякденному житті, не може створювати закони й управляти суспільним устроєм, тому розробляти правові основи порядку повинен законодавець [10].

Ідея розумності зумовлює в поглядах Ж.-Ж. Руссо появу суспільного договору, побудованого на добровільному об'єднанні людей у політичний організм, названий державою. Створюючи образ людини, вільної від насилля та нерівності, в природному стані, Ж.-Ж. Руссо закликає повернутися до природи, тобто до природного порядку, який існував до створення держави. Природний порядок Ж.-Ж. Руссо представлений чеснотами людини, вільною і добросовісною працею, привітним ставленням один до одного, вродженим почуттям рівності та свободи. У природному стані людина знаходить мову, освоює моральні норми, долає індивідуалізм, який є лише рисою цивілізації, а не природи. Ж.-Ж. Руссо у своїй теорії на місце «людини-егоїста» (Т. Гоббс) висуває образ «слухняного громадянина», який повинен спрямовувати свої обов'язки на стабільність держави-суспільства. Водночас громадянин як людина наділена невідчужуваними «природними правами» (відстоювати своє життя, власність, свободу), які вона має відстоювати самостійно, без руйнації правової основи порядку [11, с. 93–94]. На його думку, «відмовитися від своєї свободи – значить, відмовити-

ся від своєї людської гідності, від прав людини, навіть від обов'язків <...> такий підхід несумісний з людською природою» [12, с. 91].

Як вважав Ж.-Ж. Руссо, для підтримки положень суспільного договору контроль повинен здійснюватися не лише з боку влади, але й із боку суспільства за діяльністю влади. На думку філософа, періодично повинні скликатися народні збори, на яких треба ставити на голосування окремо два питання: збереження форми правління та залишення управління в руках тих, на кого воно зараз покладено [13, с. 169, 228].

Варто зауважити, що Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. де Монтеск'є й інші мислителі розглядали соціальний контроль у контексті здійснення управління суспільством, забезпечення стабільності існування держави та суспільства, суті державної влади [14, с. 34]. Так, Ж.-Ж. Руссо вважав, що для реалізації своїх інтересів владна еліта здійснює різні засоби, які й створюють собою механізм соціального контролю. Зазвичай, на думку мислителя, соціальний контроль здійснюється у вигляді примусу в будь-якій формі організації суспільства.

Самуель фон Пуфендорф (1632–1694 рр.) вважав, що призначення держави полягає в тому, щоб бути надійною запорукою порядку і спокою. Хоча держава неминуче обмежує природну свободу громадян, але не скасовує її зовсім, оскільки є сфера приватного життя індивіда та його природні права. Норми права, які посягають на такі природні свободи, неможна визнати законними. Водночас ідеологія С. фон Пуфендорфа проповідувала необхідність підпорядкування владі, забуваючи про те, що взаємини монарха і підданих будуються на основі двосторонніх зобов'язань. Опір правителю окремими громадянами С. фон Пуфендорф виключав, однак він не відкидав можливості для всього народу чинити опір тому правителю, який штовхає країну до загальної загибелі [13, с. 172–173; 228].

Крім того, С. фон Пуфендорф у своїй праці «Обов'язки людини і громадянина» наголошував на необхідності не лише прав людини, а й на виконанні нею обов'язків як підґрунтя правопорядку. Філософ вважав, що моральні позиції та воля людини диктуються законами природи, котрі наділяють її певними правами і покладають на неї певні обов'язки. До того ж першим серед таких обов'язків є зобов'язання людини щодо себе самої (турбота про свою душу, своє тіло і своє життя) [15, с. 40].

Варто зазначити, що в Новий час було створено утопічну модель, побудовану на «дихотомії» природного і цивільного станів, причому засобом переходу від одного стану до іншого визнавався суспільний договір. Однак теоретичний задум такої моделі реально впливав на свідомість і поведінку людей, оскільки, перебуваючи під враженням

нової дійсності, людина своїми вчинками змінює соціальний світ. Так і природно-правове мислення перетворило політико-філософську систему та докорінно змінило практику державно-правового життя [16, с. 158].

Отже, в основі розкриття соціального контролю та правового порядку лежало природне право й ідеї рівності, справедливості, свободи (Б. Спіноза, Вольтер). Починаючи з цього часу, соціальний контроль тлумачиться подвійно: як контроль держави за дотриманням вимог правових норм і як контроль за діями держави з боку громадянського суспільства (Ж.-Ж. Руссо). Крім того, стверджувалось, що соціальний контроль і примус із боку влади має бути лише зовнішнім, тобто стосуватися тільки дій підданих, а не їхнього внутрішнього настрою, і обмежуватися необхідним для підтримки правового порядку (Б. Спіноза).

Розкриття проблеми правового порядку було обумовлене специфікою природно-правових поглядів, коли природне право тлумачилося як розумний і справедливий порядок, який виявляється й осягається людським розумом у божественно встановленій гармонії світобудови (Б. Спіноза, Ш.-Л. де Монтеск'є). Соціальний порядок розглядався як результат суспільного договору на основі природного права. Правовий порядок розумівся також як мир і цивілізований розвиток (Ж.-Ж. Руссо).

Соціальний порядок розглядався через ідею підкорення державній владі (Б. Спіноза), ідею держави як запоруки порядку і спокою (С. фон Пуфендорф). Була сформульована теорія поділу влади як основи правопорядку в суспільстві (Ш.-Л. де Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо). Підкреслювалось значення позитивних законів в утвердженні соціального контролю та правового порядку, що гарантувало відповідність особистих і суспільних інтересів (Ж.-Ж. Руссо).

Загалом, філософія Нового часу закріпила основоположні ідеї, які стали підґрунтям концепції соціального контролю та правового порядку, а саме: основою соціального контролю та правового порядку визнавався соціальний договір; правовий порядок розкривався через природне право і мав моральну основу; поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову як умова забезпечення правопорядку; метою правового порядку визнавався мир; соціальний контроль повинен здійснюватися двосторонньо (з боку держави та з боку громадянського суспільства); примус як метод соціального контролю повинен бути правомірним.

Література

1. Грищук О.В., Романинець М.Р. Формування та розвиток ідеї відповідальності людини в праві : [монографія] / О.В. Грищук, М.Р. Романинець. – Л. :

Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 268 с.

2. Спільник С.І. Соціальний контроль як чинник розвитку суспільства: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / С.І. Спільник ; Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2006. – 21 с. – С. 19.

3. Левчук І.І. Феномен соціального порядку – історико-політична інтерпретація / І.І. Левчук // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2009. – Вип. 36. – С. 316–326.

4. Мироненко О.М., Горбатенко В.П. Історія вчень про державу і право. – К. : Академія, 2010. – 454 с.

5. Трубецкой Е.Н. Труды по философии права : Лекции по энциклопедии права / Е.Н. Трубецкой. – СПб., 2001. – 544 с.

6. Денисенко Н.А. Политология : [учеб. пособие] / Н.А. Денисенко. – Новосибирск : Издательство НГТУ, 2005. – 110 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bookzooka.com/book/3-politologiya-ucheb-posobiedenisenko-na.html>.

7. История политических и правовых учений : [учебник] / М.Н. Марченко, И.Ф. Мачин. – М. : Высшее образование, 2005. – 495 с. – С. 145.

8. История политических и правовых учений : [учебное пособие] / С.Ф. Сокол, В.С. Козлов. – Минск : БИП-С Плюс, 2009. – 527 с.

9. Философия. История философии : [учебно-практическое пособие] / под редакцией Ю.В. Еремина. – Ч. I. – М. : Московский государственный университет технологий и управления, 2007. – 139 с. – С. 69–70.

10. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре : Трактаты. – Пер. с фр. – М. : Канон-Пресс, Кучково поле, 1998. – 416 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.ru/FILOSOF//RUSSO/prawo.txt>.

11. Працко Г.С. Порядок общества: теоретико-правовой и институциональный анализ : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Г.С. Працко ; Кубанский государственный аграрный университет. – Ростов-на-Дону, 2007. – 397 с.

12. Капицын В.М. Права человека и механизмы их защиты : [учебное пособие] / В.М. Капицын. – М. : ИКФ «Экмос», 2003. – 288 с.

13. История политических и правовых учений / под общ. ред. академика РАН, д. ю. н., проф. В.С. Нерсесянца. – М. : Издательство «Норма», 2000. – 352 с. – С. 228. – С. 169.

14. Корж К.М. Концептуалізація соціального контролю як технологічного засобу стримування соціальних відхилень соціологічних теоріях кінця ХІХ – початку ХХ століття / К.М. Корж // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2011. – Вип. 13. – С. 32–41.

15. Ковлер А.И. Антропология права : [учебник для вузов] / А.И. Ковлер. – М. : Издательство «Норма», 2002. – 480 с.

16. Максимов С.І. Природно-правове мислення / С.І. Максимов // Вісник Академії правових наук України. – Х. : Право, 2001. – № 4 (27). – С. 155–164.

Анотація

Налуцишин В. В. Гуманістичне уявлення про соціальний контроль та правовий порядок у філософсько-правових поглядах Ш.-Л. де Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, Б. Спінози та С. фон Пуфендорфа. – Стаття.

Статтю присвячено з'ясуванню сутності та змісту соціального контролю і правового порядку у філософсько-правових поглядах Ш.-Л. де Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, Б. Спінози та С. фон Пуфендорфа. Проаналізовано підходи мислителів до визначення категорій «соціальний порядок», «соціальний контроль», «правовий порядок».

Ключові слова: епоха Нового часу, держава, людина, суспільний договір, соціальний порядок, соціальний контроль, правовий порядок.

Аннотація

Налуццишин В. В. Гуманистическое представление о социальном контроле и правовом порядке в философско-правовых взглядах Ш.-Л. де Монтескье, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, Б. Спинозы и С. фон Пуфендорфа. – Статья.

Статья посвящена выяснению сущности и содержания социального контроля и правового порядка в философско-правовых взглядах Ш.-Л. де Монтескье, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, Б. Спинозы и С. фон Пуфендорфа.

Проанализированы подходы мыслителей к определению категорий «социальный порядок», «социальный контроль», «правовой порядок».

Ключевые слова: эпоха Нового времени, государство, человек, общественный договор, социальный порядок, социальный контроль, правовой порядок.

Summary

Nalutsyshyn V. V. Humanistic conception of social control and legal order in the philosophical and legal views of Sh.-L. de Montesquieu, J.-J. Russo, Voltaire, B. Spinoza and S. von Pufendorf. – Article.

The article is devoted to the clarification of the essence and content of social control and legal order in the philosophical and legal views of Sh.-L. de Montesquieu, J.-J. Russo, Voltaire, B. Spinoza and S. von Pufendorf. The approaches of thinkers to the definition of categories of “social order”, “social control”, “legal order are analyzed”.

Key words: era of modern times, state, man, social contract, social order, social control, legal order.